

УДК 81'373.21:930:181.9634.6
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-6>

СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ

Приходько Г. І.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prikhodko.55@gmail.com*

Приходченко О. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-8468-2453
prihodchenkoaleksandra@gmail.com*

Ключові слова:

*суб'єктивність, текст,
антропоцентричний,
когнітивний,
інтерпретативний, пізнання.*

Текст є одиницею мови, її найвищим рівневим поняттям після фонем, морфем, слів, словосполучень і речень. Увага до людини визначає пріоритети в цих описах: від аналізу лінійної організації тексту дослідники переходять до аналізу зв'язків між текстовими елементами та осмислення тексту як багатовимірного змістового простору. Лінгвістика тексту, що визначає текст самостійним об'єктом дослідження, еволюціонує від вихідних формальних установок до когнітивно-комунікативних моделей тексту. Нині можна говорити про те, що характер сучасної науки багато в чому зумовлений антропологічним поворотом осмислення світу. У контексті загальних процесів «людиноцентризму» – індивідуалізації свідомості та формування особистості розглядається і поява когнітивістики, що займається життєво важливими для людини проблемами пізнання. Людина та її взаємодія зі світом вивчаються з погляду інформаційних процесів, а сам інформаційний підхід оголошується провідною методологією когнітивістики. Для вирішення складних питань набуття, перетворення, репрезентування, зберігання та відтворення інформації когнітивістика об'єднує дослідників пізнання в галузі філософії, лінгвістики, літературознавства та поетики, психології та нейрофізіології, антропології та інших гуманітарних наук, демонструючи дієвість міждисциплінарності. Суб'єктивність стилів мислення багато в чому пояснює та легалізує співіснування на єдиному інтелектуальному просторі різних, часом взаємовиключних теоретичних та методологічних підходів до наукових проблем. Літературно-критична думка відмовляється від ідеї пасивної реконструкції авторських смислів літературного твору на користь ідеї їх активного конструювання інтерпретатором-співавтором. Сьогодні текст більше не трактується як самодостатня реальність. З усією очевидністю значущість людського чинника експлікується у нових напрямках текстових досліджень, які перебувають під «парасолькою» когнітивістики, наприклад, у когнітивній поетиці чи когнітивному літературознавстві. «Абсолютний антропоцентризм» художнього тексту являє закономірний інтерес для сучасних наук про текст, що активно обговорюють онтологію літератури та природу функційності, співвідношення літератури та знання, когнітивний статус тексту та суб'єктив-співавторів, їхній внесок у конструювання текстового смислу.

SUBJECTIVITY AS ONE OF ASPECTS OF THE TEXT STUDY

Prihodko G. I.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology and Lingouidactics
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Prykhodchenko O. O.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Foreign Languages of the Professional Orientation
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8468-2453
prihodchenkoaleksandra@gmail.com*

Key words: *subjectivity, text, anthropocentric, cognitive, interpretative, knowledge.*

Text is a unit of language, its highest-level concept after phonemes, morphemes, words, phrases and sentences. Attention to the person determines the priorities in these descriptions: from the analysis of the linear organization of the text, the researchers move to the analysis of the connections between the text elements and the understanding of the text as a multidimensional content space. The text linguistics, which defines the text as an independent object of research, develops from the initial formal interpretations to the cognitive-communicative models of the text. Today it can be said that the character of modern science is largely determined by the anthropological understanding of the world. In the context of the general processes of “human-centrism” – the individualization of consciousness and the formation of personality, the emergence of cognitivism, which deals with the problems of cognition that are vital for an individual, is considered. Human-being and his interaction with the world are studied from the point of view of information processes, and the information approach itself is declared the leading methodology of cognitivism. To solve the complex issues of acquisition, transformation, representation, storage and reproduction of information, cognitive science unites researchers of knowledge in the field of philosophy, linguistics, literary studies and poetics, psychology and neurophysiology, anthropology and other humanities, demonstrating the effectiveness of interdisciplinary. The subjectivity of thinking styles largely explains and legalizes the coexistence of different, sometimes mutually exclusive theoretical and methodological approaches to scientific problems in a single intellectual space. Literary-critical thought rejects the idea of passive reconstruction of the author’s senses of a literary work in favour of the idea of their active construction by an interpreter-co-author. Today, the text is no longer interpreted as a self-sufficient reality. With all the obviousness, the significance of the human factor is explicated in new directions of text studies, which are under the “umbrella” of cognitive science, for example, in cognitive poetics or cognitive literary studies. The “absolute anthropocentrism” of the literary text is of natural interest for modern text sciences, which actively discuss the ontology of literature and the nature of functionality, the relationship between literature and knowledge, the cognitive status of the text and co-authors, their contribution to the construction of textual meaning.

Постановка проблеми. Проблема тексту, під яким у широкому смислі слова розуміється зв'язна і повна послідовність знаків, набуває особливої актуальності у другій половині ХХ століття. Текст є одиницею мови, її найвищим рівневим поняттям після фонем, морфем, слів, словосполучень і речень. Крім цього, він є також і основною одиницею мовлення, що виражає завершення висловлювання [5, с. 23–27; 7; 9].

Гуманітарна думка цього часу, оголосивши антропоцентризм і діалогізм фундаментальними філософськими категоріями, а продукування та використання знання – принципово важливими чинниками для розуміння різноманітних проявів текстової сутності, звертається до питань смислопородження та трансформації значення в тексті як знакового макроутворення. Увага до людини визначає пріоритети в цих описах: від аналізу лінійної організації тексту дослідники переходять до аналізу зв'язків між текстовими елементами та осмислення тексту як багатовимірного змістового простору [1; 10, с. 15–30; 16]. Лінгвістика тексту, що визначає текст самостійним об'єктом дослідження, еволюціонує від вихідних формальних установок до когнітивно-комунікативних моделей тексту.

Мета статті полягає в розкритті когнітивної природи текстової суб'єктивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на апріорне існування вихідних знань, необхідних дослідникові для подальших міркувань, наукова картина світу в ході еволюції науки закономірно змінюється. Нині можна говорити про те, що характер сучасної науки багато в чому зумовлений антропологічним поворотом осмислення світу. Панування доміант антропоцентризму зближує лінгвістику з багатьма іншими галузями знання, оскільки інтерес до людини як центру всесвіту та людських потреб, що визначають різні типи людської діяльності, свідчить про переорієнтацію, яка спостерігається в багатьох ґрунтовних науках: у фізиці це визнання позиції спостерігача, в літературознавстві – звернення до образів автора та читача, в екології увага до всіх проблем навколишнього середовища та до досягнення гармонії у взаємодії людини з природою тощо [6; 8].

У контексті загальних процесів «людиноцентризму» – індивідуалізації свідомості та формування особистості розглядається і поява когнітивістики, що займається життєво важливими для людини проблемами пізнання. У тому числі називаються когнітивна теорія біологічної еволюції і когнітивна психологія, когнітивний підхід до теорії культури та когнітивна наука загалом, нарешті, «зростаюче розуміння того, що саме успішне функціонування сучасного демократич-

ного мислення передбачає раціональне обґрунтування прийнятих рішень, культуру рефлексії та критику [4; 11]. Людина та її взаємодія зі світом вивчаються з погляду інформаційних процесів, а сам інформаційний підхід оголошується провідною методологією когнітивістики.

Для вирішення складних питань набуття, перетворення, репрезентування, зберігання та відтворення інформації когнітивістика об'єднує дослідників пізнання в галузі філософії, лінгвістики, літературознавства та поетики, психології та нейрофізіології, антропології та інших гуманітарних наук, демонструючи дієвість міждисциплінарності [12]. Розвиток міждисциплінарних підходів та виникнення наукових спілок частково пояснюється складною природою людського розуму, інтелекту.

Генезис та методологія когнітивістики, її основні дефініції та моделі, когнітивно-дискурсивний підхід та нейролінгвістичне програмування як його соціальна практика докладно аналізуються в роботах О.О. Селіванової, Т.Ю. Ковалевської тощо [3; 7; 10, с. 15–30; 14]. Результатом аналізу стає вичленування настановчих принципів, релевантних для всіх когнітивних наук через їх міждисциплінарну природу.

До базових принципів когнітивних наук на сучасному етапі їх розвитку належать: 1) репрезентація знань як центральне поняття; поведінка людини визначається не стільки об'єктивною реальністю, скільки реальністю для суб'єкта; 2) моделювання як пізнавальний механізм; дійсність пізнається не шляхом відображення значущих об'єктів та їх зв'язків, а за допомогою конструювання суб'єктивно корисних моделей реальності, що фіксують контекстуально значущі елементи; 3) використання метафор, що передають у доступній формі суть об'єкта, що моделюється, наприклад, комп'ютерних метафор для моделювання функціонування мозку людини; 4) дослідження об'єктів з погляду їх структури; когнітивна сфера сприймається як динамічна структура обробки інформації; як когнітивні структури традиційно виділяються репрезентації, фрейми, скрипти і сценарії; 5) дослідження взаємодії людини з реальністю з погляду екологічної адекватності; поведінка людини у світі розглядається не як «правильне-неправильне», а як корисне або шкідливе для соціально-біологічного організму, включеного в систему контурів зворотного зв'язку; 6) розуміння людського фактора як пізнавальної та активно адаптується до середовища відкритої системи; біологічні, психологічні та культурні феномени аналізуються крізь призму суб'єктивності людини та її головної характеристики – здатності мислити; вважається, що виживання та адекватна поведінка людини

забезпечується постійним налагодженням нею своєї системи на зміну параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища; 7) розуміння істинності знань як адаптивної (евристичної) корисності; істинне визнається системою гіпотез, оптимальних із доступних на цьому етапі історико-культурного розвитку; 8) залучення даних із низки конкретних наукових галузей знання та ігнорування дисциплінарних бар'єрів; 9) визнання інформаційного підходу провідною методологією когнітивних наук; людина розуміється як мисляча система у світі інформації [2; 17; 19].

Сформульовані наукові принципи та методологічні підстави з усією очевидністю фокусуються на ідеї суб'єктності, яка стає основою для переосмислення глобальних питань співвідношення мислення та мови у ХХІ столітті. Набуваючи «людський вимір», наука постулює тенденційність і вибірковість пізнання світу суб'єктом, чия поведінка трактується нею як детермінована не стільки реальністю, скільки її суб'єктивним баченням. Суб'єктність стилів мислення багато в чому пояснює та легалізує співіснування на єдиному інтелектуальному просторі різних, часом взаємовиключних теоретичних та методологічних підходів до наукових проблем.

Так, автори сучасних постструктуралістських концепцій тексту нерідко перебільшують значущість інтерпретатора в процесі його осмислення: інтерпретатор, на їхню думку, не декодує (витає) смисл із тексту, а вкладає його в текст. Згідно з Р. Рорті, інтерпретатор надає тексту ту форму, що відповідає його меті, використовує текст, не турбуючись про відповідність інтерпретації об'єкта, що інтерпретується [18, с. 92]. Інше бачення проблеми міститься у семіотичних теоріях, що адекватніше оцінюють роль автора, тексту та читача в літературній комунікації. Перш ніж добувати з тексту особистісні смисли і тим самим дотримуватися «власних прав», вважає У. Еко, інтерпретатор повинен взяти до уваги «права» (інтенцію) тексту, яка, зрештою, збігається з інтенцією зразкового автора [13, с. 65].

Незважаючи на подібні розбіжності, у широкій історичній перспективі літературно-критична думка відмовляється від ідеї пасивної реконструкції авторських смислів літературного твору на користь ідеї їх активного конструювання інтерпретатором-співавтором. Базою для подібної трансформації уявлень стає згадане перемикавання наукових інтересів у сферу антропоцентризму, діалогізму та комунікативних засад. Текст більше не трактується як самодостатня реальність. Якщо в епоху структурної лінгвістики дослідник абстрагувався від ситуацій текстопородження і текстосприйняття, не реконструюючи їх як детермінанти текстового смислу, то нині автономний

статус тексту заперечується: в тексті виявляють специфічний акт комунікації, а актуалізація текстового смислу у свідомості реципієнта називається найважливішою умовою формування простору тексту.

Відмова від абсолютизації структурного початку фокусує увагу не на знакових послідовностях, що генерують текст, а на знаннях, що створюють основу для їх інтерпретації і асоціюються з когнітивною діяльністю комунікантів [15, с. 291]. Причиною індивідуального характеру заповнення смислових лакун у структурі тексту називається своєрідність досвіду, який знаходить інтерпретатор у процесі інтеріоризації реальної та художньої дійсності. Отже, як і будь-яка складна теоретична проблема, ключова проблема значення та змісту тексту знаходить різні рішення, вони, як правило, виявляються співзвучними фундаментальній тезі про людиномірність сучасної науки.

Важливо наголосити й на такому. Знання, що інтеріоризується, представляється нині як діалог адресата й адресанта. Проблематизація ставлення до навколишнього світу і до «Я» як його частини залежить від Іншого – носія індивідуальної, групової чи суспільної свідомості. З одного боку, зростає когнітивний статус художнього тексту як індивідуально-авторського варіанта концептуалізації світу. Текст у цьому статусі визнається дієвим способом переконання у правомірності авторської ціннісної позиції, засобом вторгнення в когнітивну систему читача з метою її модифікації в аналогічному авторському ціннісному напрямі.

Антропологічний поворот сучасної науки охоплює великі галузі філологічного досвіду, які стосуються сфери вивчення тексту. Їх утворюють як дисципліни, що сягають корінням у глибину століть, наприклад, поетика, стилістика чи риторика, так і лінгвістика тексту, що з'явилася порівняно недавно. З усією очевидністю значущість людського чинника експлікується у нових напрямках текстових досліджень, які перебувають під «парасолькою» когнітивістики, наприклад, у когнітивній поетиці чи когнітивному літературознавстві.

«Абсолютний антропоцентризм» художнього тексту являє закономірний інтерес для сучасних наук про текст, що активно обговорюють онтологію літератури та природу функційності, співвідношення літератури та знання, когнітивний статус тексту та суб'єктів-співавторів, їхній внесок у конструювання текстового смислу. Різноманітні відповіді отримують питання про ступінь креативності цих суб'єктів, про систему авторських цінностей, що зафіксована в тексті та її мовних маркерах. Досліджуються творчі стратегії, спрямовані на впровадження цієї системи в когнітивну систему читача та забезпечують скорочення тієї дистанції між комунікантами, яка визначається

різницею їхнього досвіду, набутого в процесі освоєння світу: розбіжністю мовних та соціальних конвенцій, здібностей співвідносити когнітивні структури з мовними структурами, масштабами інтертекстуальних енциклопедій тощо.

Нині в тексті виявляють:

1) абсолютно антропоцентричне утворення, багатовимірність і неоднозначність трактувань якого зумовлені, серед інших причин, складністю людини, яка породжує або сприймає текст, або зображена в ньому;

2) утворення когнітивних структур – репрезентацій, фреймів, сценаріїв та скриптів, вивчення яких дозволяє описати інформаційні процеси в психіці людини та представити сферу когніції як динамічну структуру обробки інформації;

3) сукупність конститутивних властивостей (категорій), які не іманентно властиві тексту як автономній, самодостатній структурі, а детермінуються рецептивною ситуацією;

4) компонент абстрактної комунікативної ситуації, яка формується не реальними, а ментальними гіпотетичними конструктами, що дозволяють конструювати суб'єктивно корисні моделі реальності;

5) спосіб об'єктивації індивідуально-авторської картини світу як концептуальної системи, що дає можливість інтерпретаторові-досліднику робити висновки про своєрідність сприйняття, пізнання та оцінки художнього та реального світу креативним суб'єктом;

6) концептуально-тематичний інформаційний комплекс, розуміння та тлумачення якого не зводиться до розшифрування, а потребує активної мисленнєвої діяльності співтворця-читача та апеляції до сукупного знання про світ, у тому числі за допомогою соціокультурної контекстуалізації тексту;

7) засіб спілкування мовних особистостей автора і читача, кожен з яких володіє суб'єктивним баченням об'єктивного світу і відрізняється цінностями та смислами, що формують це бачення;

8) засіб впливу на когнітивну систему адресата з метою його переконання в обґрунтованості власного (авторського) світобачення та світооцінки;

9) можливий світ, істинність якого релевантна лише щодо нього самого. Це бачення «істини тексту» корелює з прагматизацією та суб'єктивізацією наукової істини і виходить з евристичної корисності наукового знання;

10) результат процесу текстопородження, що перебуває з цим процесом у відносинах додатковості.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, опис художнього тексту як наукового об'єкта детермінується різноманітними чинниками. У тому числі виправдано назвати концептуальні та методологічні установки наукового співтовариства та культурні цінності соціуму, за умов якого працює дослідник та розвиваються наука та література як фрагменти культури. Фокусує увагу на інтерпретуючому характері пізнання, когнітивно-дискурсивна парадигма змушує бачити в художньому тексті людиномірне та складне явище. Ці характеристики тексту корелюють з антропоцентричністю і складністю сучасної науки та сучасного світу.

В осмислення природи тексту залучаються поняття, що реалізують ідею суб'єкта, такі як: антропотекст, суб'єкт і особистість, інтенційність та інтенція, розуміння та інтерпретація, інтерпретативна програма та інтерпретативна стратегія тощо. Суб'єктні стилі гуманітарного мислення допомагають лінгвісту творити нове знання про світ, трактувати його як засіб орієнтації людини в швидко мінливих складних життєвих умовах, формують стосовно них дієву дослідницьку позицію.

Складність тексту і переключення дослідницьких інтересів з об'єктів пізнання на суб'єкт прогнозують інтелектуальну толерантність: природа тексту віднаходить різні прочитання, однак який би з його параметрів не цікавив дослідника і які б методи не залучалися для його вивчення, сучасні науки про текст зберігають свою людиномірність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І.А. Художній текст у сфері новітніх когнітивних студій. *Закарпатські філологічні студії*. 2013. Вип. 9. Том 1. С. 57–62.
2. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / під загальн. ред. І.С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. 356 с.
3. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2008. 324 с.
4. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
5. Пентилюк М.І. Текст і дискурс як наукові поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету* : збірник наукових праць. Серія «Лінгвістика». Вип. 5. Херсон : ХДУ, 2007. С. 23–27.
6. Різун В.В. Нариси про текст: Теоретичні питання комунікації і тексту. Київ : КНУ імені Т.Г. Шевченка, 1998. 334 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля. 2010. 844 с.

8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля- К., 2008. 712 с.
9. Bara Bruno G. Cognitive pragmatics: the mental processes of communication / translated by John Douthwaite. Cambridge, MA : MIT Press, 2010. 304 p.
10. Bekhta N. Reading experimental literature: unreadability, discomfort and reading strategies. *Reading Today*. London : University College London Press, 2018. P. 15–30.
11. Brône G., Vandaele J. Cognitive Poetics. Goals, Gains and Gaps. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2009. 560 p.
12. Croft W., Cruse A. Cognitive Linguistics. Cambridge : CUP, 2004. 356 p.
13. Eco U. Overinterpreting Texts. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 166 p.
14. Geeraerts D., Cuyckens H. The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford : Oxford University Press, 2007. 1334 p.
15. Levinson J. Intention and Interpretation. *Philosophy of Literature. Contemporary and Classic Readings. An Anthology*. Oxford : Blackwell, 2007. P. 291–300.
16. Locher M.A., Jucker A.H. Pragmatics of Fiction. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2017. 616 p.
17. Neisser Ulric. Cognitive psychology. Classic Edition. New York : Psychology Press, 2014. 327 p.
18. Rorty R. The Pragmatist's Theory. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 89–108.
19. Schmid H.J. Cognitive pragmatics. Berlin/New York : Mouton de Gruyter, 2012. 648 p.

REFERENCES

1. Bekhta, I.A. (2013). Khudozhniy tekst u sferi novitnikh kohnityvnykh studiy [Artistic text in the field of modern cognitive studies]. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. Vyp. 9. Vol. 1. P. 57–62.
2. Dyskurs yak kohnityvno-komunikatyvnyy fenomen: monohrafiya (2005) [Discourse as a cognitive-communicative phenomenon: monograph] (pid zahal'n. red. I.S. Shevchenko). Kharkiv: Konstanta, 2005. 356 p.
3. Kovalevs'ka, T.Yu. (2008). Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohrumuvannya [Communicative aspects of neurolinguistic programming]. Odesa: Astroprynt, 324 s.
4. Kukharensko, V.A. (2004). Interpretatsiya tekstu [Interpretation of the text]. Vinnytsya: Nova knyha, 272 p.
5. Pentylyuk, M.I. (2007). Tekst i dyskurs yak naukovy ponyattya [Text and discourse as scientific concepts]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Zb. nauk. prats'.* Seriya «Linhvistyka». Vyp. 5. Kherson: KHDU, P. 23–27.
6. Rizun, V.V. (1998). Narysy pro tekst: Teoretychni pytannya komunikatsiyi i tekstu [Essays on text: Theoretical issues of communication and text]. Kyiv: KNU imeni T.H. Shevchenka, 334 p.
7. Selivanova, O.O. (2010). Suchasna linhvistyka. Linhvistychna entsyklopediya [Modern Linguistics. Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillya. 2010. 844 p.
8. Selivanova, O.O. (2008). Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillya-K, 712 p.
9. Bara Bruno G. (2010). Cognitive pragmatics: the mental processes of communication / translated by John Douthwaite. Cambridge, MA: MIT Press, 304 p.
10. Bekhta, N. (2018). Reading experimental literature: unreadability, discomfort and reading strategies. *Reading Today*. London: University College London Press. P. 15–30.
11. Brône, G., Vandaele, J. (2009). Cognitive Poetics. Goals, Gains and Gaps. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 560 p.
12. Croft, W., Cruse, A. (2004). Cognitive Linguistics. Cambridge: CUP, 356 p.
13. Eco, U. (1996). Overinterpreting Texts. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 166 p.
14. Geeraerts, D., Cuyckens, H. (2007). The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford: Oxford University Press, 1334 p.
15. Levinson, J. (2007). Intention and Interpretation. *Philosophy of Literature. Contemporary and Classic Readings. An Anthology*. Oxford: Blackwell. P. 291–300.
16. Locher, M.A., Jucker, A.H. (2017). Pragmatics of Fiction. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 616 p.
17. Neisser, Ulric. (2014). Cognitive psychology. Classic Edition. New York: Psychology Press, 327 p.
18. Rorty, R. (1996). The Pragmatist's Theory. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 89–108.
19. Schmid, H.J. (2012). Cognitive pragmatics. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 648 p.